

ПЪРВИТЕ ДВА БЪЛГАРСКИ ПРЕВОДА НА ЕДГАР ПО И ТЕХНИЯТ КОНТЕКСТ

Николай Аретов

Институт за литература, Българска академия на науките

FIRST TWO BULGARIAN TRANSLATION OF EDGAR POE AND THEIR CONTEXT

Nikolay Aretov

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences

The study is focused on the short story “Magnetism and dushebortsi” (1856), its source, “Some Words with a Mummy” (1974) and some other “fearful” narratives from that time. These short stories were connected with attempts to throw a glance beyond the available to the senses in this case – beyond death – and to portray sinister figures and organizations such as the Inquisition. The paper strives to read this group of texts in the context of their contemporary political developments such as the Greek-Bulgarian conflict about the authority of the Ecumenical Patriarchate and in terms of the general evolution of literature and the reception of some (pseudo) scientific ideas.

Key words: Edgar Allan Poe, translation, Bulgarian literature, reception

Поезията на Едгар Алън По се радва на особена популярност сред българските литератори през първата половина на ХХ век. Но в началото на неговата рецепция, започнала преди Освобождението, стоят разказите. Изследователите условно ги разделят на две групи, допълнени от пародии. Първата включва творби, построени около рационалното разгадаване на някаква тайна („Златният бръмбар“, „Двойното убийство на улица Морг“, „Тайната на Мари Роже“, „Откратнатото писмо“), които се приемат от мнозина като начало на криминалната литература. Към втората могат да бъдат отнесени „ужасните“ разкази и произведенията с готически елементи или творбите, изградени около размитите граници между този свят и отвъдния

(„Маската на Алената смърт“, „Падението на дома Ашър“, „Кладенецът и махалото“ и др.) (вж. Cunliffe 1971: 74).

Творчеството на Е. По представя отлично двата характерни конфликта на човешкия разум – с необясненото и с необяснимото, както и тяхното единство. Всъщност американският писател изгражда два типа ситуации, които предлагат два възможни отговора на един универсален проблем. Различните епохи, или поне отделните течения в тях, проявяват несъмнено предпочитание към някоя от алтернативите, а подобно мирно съжителство в творчеството на един писател се среща рядко.

Разказите на Едгар По изпреварват поезията му и проникват в периодичния печат още в средата на XIX в. След известна пауза интересът към тях продължава в началото на 90-те години, първо чрез „Човекът от тълпата“ (*Искра*, Шумен, 1891, № 2), и се запазва през следващите десетилетия, като разказите образуват гръбнака и на българските му книги, които започват да излизат в началото на века и до края на Втората световна война достигат десетина заглавия. Сред преводачите им са Людмил Стоянов, Михаил Пундев, Светослав Минков и др.¹

* * *

Първият от двата известни ми превода на творби на Едгар Алън По преди Освобождението е „Магнетизм и душеборци“ (*Цариградски вестник*, г. V, бр. 275 – 277, 5 – 19 май 1856). Това е и първият текст на Е. По на български език, представян и като единствен (Стоянов 1957, 429). Той принадлежи към характерния за По жанр „фикционална ученост“ (Allen 1968, 74 – 100). Преводачът Т. Н. Шишков посочва не само автора – „Хедгар Пое“, но и източника – „Из 637 брой на дневника „Босфор Телеграф“ – цариградско гръцкоезично периодично издание.

По това време познатият Тодор Шишков (1833 – 1896) е още в началото на своя път като книжовник, той е учител в Стара Загора (1856 – 1861) и още не е публикувал отделна книга. По-късно ще учи в Париж и Прага и ще публикува граматика, история, „Елементарна

---

¹ Вж. Нанков (1990: 81 – 107; Филипов 1981: 183 – 242). И двамата изследователи не споменават предосвобожденските преводи на По. По-късно Филипов им посвещава специална монография, но игнорира по-ранните изследвания (Филипов 2004).

словесност в два курса“ (1873), преводни и побългарени творби, както и свои литературни опити.

„Магнетизм и душеборци“ е променено заглавие на разказа „Истината в случая с господин Валдемар“ (The Facts in the Case of M. Valdemar)². Вероятно българският превод е верен на текста от „Босфор Телеграф“, където заглавието е сменено и са направени някои съкращения (доколкото от своя страна те нямат някакъв друг източник – някои слаби следи във фразеологията, например „на едно само мигване“ срещу „within the space of a single minute“, or less („за минутата, дори по-малко“ в превода на Ал. Бояджиев, може би подсказват френски посредник³).

Така или иначе българският вариант е съкратен, при това целенасочено, като пораженията върху творбата не са особено значителни. Отпаднали са началните два абзаца (общо по-малко от половин страница), които представят интереса към „случая с господин Валдемар“⁴. Вероятно този, който ги е направил, е решил, че те задават една непривична повествователна конвенция, отпращаща и към непознат за читателите научен дискурс. Вероятно сходни мотиви са определили и промяната на заглавието, което веднага съобщава проблема (за тези, които съумеят без контекст да разгадаят смисъла му) и придобива по-малко репортажен вид. Всъщност възможно е и допускането, че заглавието би трябвало да привлече вниманието с непознатите и загадъчни думи. Поне едната от тях е неологизъм (душеборци), а другата е специализиран термин, който също едва ли е особено популярен.

Поради редица особености е трудно да се внушава на читателите, че става дума за истински случай в Цариград, текстът не е адапти-

---

² Сравнението е по: The Facts in the Case of M. Valdemar by Edgar Allan Poe (Poe 1884). При сравненията тук и надолу е използван по-новият превод на Ал. Бояджиев, който се има предвид при сравненията (По 1979).

³ Като се аргументира с появата на „х“ в имената Хедгар Хернес, както и на думата „чахотний (офтичав)“, Филипов предполага, че източникът е руски (вж. Филипов 2004: 36 – 37).

⁴ Of course I shall not pretend to consider it any matter for wonder, that the extraordinary case of M. Valdemar has excited discussion. It would have been a miracle had it not – especially under the circumstances. Through the desire of all parties concerned, to keep the affair from the public, at least for the present, or until we had further opportunities for investigation – through our endeavors to effect this – a garbled or exaggerated account made its way into society, and became the source of many unpleasant misrepresentations; and, very naturally, of a great deal of disbelief. It is now rendered necessary that I give the facts – as far as I comprehend them myself. They are, succinctly, these:

ран към местните условия, не са въведени тукашни реалии. Нито преводачът на „Босфор Телеграф“, нито българският му колега имат желание да побългаряват или да „погърчват“ творбата.

Една бележка обаче измества хронологията на събитията. След като в текста е казано „от онова време до преминалата неделя...“, под черта е пояснено: „Види се да е в последните денове на миналия месец февруарий 1856“. Излишно е да се споменава, че Е. По публикува разказа много по-рано (декември 1845 г.), той умира през 1849 г. и е явно, че именно преводачът е автор на бележката, която отсъства в оригинала. Но кой преводач? Още преди да се изясни кога е излязъл въпросният брой 637 на „Босфор Телеграф“, може да се забележи, че датировката в общи линии съответства на появата на българския текст. Т.е. Шишков, следвайки цариградския посредник, представя разказа като пряко описани реални съвременни събития.

Като цяло подобна стратегия напълно съответства на авторовите намерения. По същия начин творбата е възприемана и при първата ѝ публикация в Америка, а Е. По се изказва двусмислено за нейната фактическа достоверност (Frank 2005, 635 – 662).

Друго съкращение в началото потвърждава характера на промените. В описанието на Валдемар е пропуснато пояснението „известният съставител на *Bibliotheca Forensica* и автор (под *nom de plume* – Исахар Маркс) на преводите на „Валенщайн“ и „Гаргантюел“ на полски език“ (the well-known compiler of the “*Bibliotheca Forensica*,” and author (under the *nom de plume* of Issachar Marx) of the Polish versions of “*Wallenstein*” and “*Gargantua*”). Това безспорно е необходимо за По пояснение, но то също като че ли не съответства на културната компетентност на българския читател от епохата. Показателно е, че в края на ХХ век българският преводач се чувства задължен тук да прибави бележка под линия, съдържаща по същество четири пояснения, от които поне едно е напълно необходимо – първото, за латинското заглавие на „Съдебна библиотека“.

Преведени са и някои латински и френски изрази, също неясни за българския читател. Навсякъде думата „месмеризъм“ и нейните производни (те произхождат от името на немския лекар, занимавал се с хипноза, Франц Месмер (1733 – 1815) е заменена с „магнетизъм“. Допуснати са и още няколко единични случая на подмени на по-малко познати думи и реалии без особено значение, например на „бакенбарди“ (whiskers) с „брада“. Но преводът е точен.

Разказът е построен като описание на научен опит. Повествованието е предадено от името на участник в събитията, експериментатор, зад

когото се намеква, че стои авторът – освен Валдемар и ненаименовани медицински сестри останалите персонажи са представени с инициали, а инициалът на повествователя е „П“). Темата му е подчертано любопитна, на границата между позитивната наука и мистиката:

В последните години много пъти мислих за магнетизма и, преди девет почти месеца, от еднъж ми дойде на ума, че в станалите досега опити ставало на съществено и съвсем несметно пропусъние. Никой още не се е магнитисвал на смъртния си час, т.е. когато вече ся бори с душа...⁵

Разказът по същество е описание на един подобен експеримент – доброволно хипнотизиране на умиращ човек. Зад привидно обективното описание обаче несъмнено се крие целенасочена писателска работа. Така например доброволецът за експеримента сам по себе си предварително е загадъчна личност, „човек твърде сух, и който имаше брадата си бяла, което представа особена противоположност към чернината на косата му, което, според това, гледаше ся в общо като приложен. Телесното сложение на г-на Валдемара преимуществено беше невротическо (жиласто) и го правеше най-лекосвързан на магнетически опити“⁶. (В по-новия превод – „изразено нервен характер“.)

Резултатите от експеримента също са необикновени, смайващи здравия разум, вълнуващи. Хернес [Ernest] Валдемар говори или се опитва да говори дори и когато тялото му не дава признаци на живот. Нещо повече, той дори съобщава, че е умрял, а накрая простенва: „За любов божия! скоро – скоро! – приспете ме – или, скоро – разбудете ме, скоро – казвам ви, че умрях!“⁷. Когато го събудят, „на едно само мигване всичкото му тяло се сбра, схуми се и свършено се сплу (рас-

---

⁵ My attention, for the last three years, had been repeatedly drawn to the subject of Mesmerism; and, about nine month ago, it occurred to me, quite suddenly, that in the series of experiments made hitherto, there had been a very remarkable and most unaccountable omission: – no person had as yet been mesmerized in articulo mortis. [**articulo mor'tis** (L.) at the point or moment of death. // <<http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/articulo+mortis>>].

⁶ [M. Valdemar, who has resided principally at Harlem, N. Y., since the year 1839,] is (or was) particularly noticeable for the extreme spareness of his person – *his lower limbs much resembling those of John Randolph*; and, also, for the whiteness of his whiskers, in violent contrast to the blackness of his hair – the latter, in consequence, being very generally mistaken for a wig. His temperament was markedly nervous, and rendered him a good subject for mesmeric experiment. Думите в italic са пропуснати.

⁷ "For God's sake! – quick! – quick! – put me to sleep – or, quick! – waken me! – quick! – I say to you that I am dead!"

тупи) под ръцете ми. Леглото му не представляваше вече на очите друго, освен купчина влажност от гниlost (гной), която докарва и потрепервание“⁸. С това разказът свършва.

„Истината в случая с господин Валдемар“ може и да не е сред антологични творби на Е. По, но той се е радвал на голям интерес и илюстрира един характерен жанр в неговото творчество – „ужасния“ разказ, при това в една характерна за По сфера – научния (или псевдонаучния) експеримент. По сензационен начин разказът се докосва до проблем, който вълнува и винаги ще вълнува човека. Чрез него и чрез други сходни творби тайнственото и необяснимото намират своето място във възрожденската книжнина, независимо че основната насока в мисленето тогава е просветителският рационализъм.

* * *

Вторият български превод на разказ на Е. А. По е публикуван двадесетина години по-късно – „Седянка с една мумия“ (*Читалище*, г. IV, 30 ноември 1874, бр. 23, с. 671 – 691). Той е представен като „Приказчица от Ив. Ев. Гешова“, а бележка под линия пояснява „Прочетена, наместо сказка, в Пловдивското читалище, на 26 октомври, 1874“. Друга бележка (с. 674) разкрива източника: „В описанието както на мумията, тъй и на съживяването ѝ, съчинителът ся е служил с подробности, зети из една повест в *Tales of Mystery and Imagination* на американски писател Edgard (sic.) Allan Poe“⁹. Има се предвид „Разговор с мумия“ (*Some Words with a Mummy*, 1845) – един от популярните разкази на По. Текстът следва жанровия модел на „фикционалната ученост“, като масирано въвежда в него пародийни елементи.

Преводачът Иван Ев. Гешов (1849 – 1924) е интересна фигура в обществения и културния живот на епохата (вж. Стателова 1994; Гешов 1994; вж. и НБКМ – БИА ф. № 272 (Ив. Ев. Гешов); ЦДИА ф. № 568). Той е и един от първите английски възпитаници – учи първо в амери-

---

⁸ [...] within the space of a single minute, or less, shrunk – crumbled – absolutely rotted away beneath my hands. Upon the bed, before the whole company, there lay a nearly liquid mass of loathsome – of detestable putrescence.

⁹ Цитираното в текста заглавие на сборник не е на автора. То се появява за първи път в илюстрирано издание, публикувано от Vizetelly & Clarke (London) през 1852 г. Книгата има много издания, а заглавието и подборът (или част от включените текстове) са използвани многократно в ранните британски сборници с творби на Е. А. По, както и в американски издания. Точното заглавие е *Tales of mystery, imagination, & humour; and poems. By Edgar Allan Poe. Illustrated with twenty-six engravings on wood.*

канското протестантско училище в Пловдив, а от 1865 до 1872 г. живее в Манчестър, където завършва финанси и политически науки в Owens College (1869). Работи в кантората на баща си, а когато тя е закрыта през 1872 г., се връща в Пловдив, където е избран за председател на местното читалище и за настоятел в Пловдивската семинария. По препоръка на Юджийн Скайлер, генерален консул в американското посолство в Цариград и член на Анкетната комисия, разследвала потушаването на Априлското въстание, Гешов става временен кореспондент на „Таймс“. За свои публикации е арестуван и осъден на смърт, но след намесата на британското посолство и лично на лорд Едуард Хенри Дерби, министър на външните работи на Англия, е помилван. Присъдата е заменена със заточение в Мала Азия.

В края на март 1878 г. Гешов се завръща в България и се включва в политическия живот. Гешов е един от водачите на Народната партия в Източна Румелия. Той е първият председател на Областното събрание (1879 – 1880) и директор на финансите (1882 – 1883). От 1883 г. живее в София, където става директор на Българската народна банка (1883 – 1886). Участва в преговорите за сключване на Букурещкия мирен договор (1886). След преврата от 1886 г. е министър в третото правителство на Петко Каравелов и първото правителство на Васил Радославов. След падането на Стефан Стамболов през 1894 г. се включва в новосъздадената Народна партия. Гешов е министър на финансите във второто и третото правителство на Константин Стоилов (1894 – 1897), а след неговата смърт през 1901 г. оглавява партията. По това време той е замесен в шумните спорове за наследството на Евлоги Георгиев, част от което задържа за себе си (вж. Еленков 2008). От 1911 до 1913 г. Гешов е начело на коалиционно правителство на Народната и Прогресивнолибералната партия. След Първата световна война оглавява Обединената народно-прогресивна партия (1920). През 1922 заминава за Франция, за да избегне преследванията срещу опозицията от правителството на Ал. Стамболийски. След Деветоюнския преврат се връща в България и се присъединява към Демократическия сговор.

Ив. Ев. Гешов е член на БКД/БАН от 1898 г., автор е на една драма („Ивайло“, 1898), на икономически и исторически трудове (Гешов 1890; 1899; 1904; 1908; 1909; 1914; 1915; 1916; 1928) и на интересни и добре написани спомени за предосвобожденското време (Гешов 1889; вж. и Гешов 1928; 2008).

„Разговор с мумия“ е близък по жанр до „Истината в случая с господин Валдемар“ – и в двата разказа се представя необичаен казус, свързан със смъртта, а и с необикновени научни експерименти. В случая чрез галванизирание е съживена мумия на няколко хиляди години – един сюжет, който и през XXI в. продължава да е актуален в популярната култура. Съществената разлика между двата разказа е, че в „Разговор с мумия“ повествованието е иронично, нелишено от хумористични елементи.

И двата превода адаптират в някаква степен оригинала. „Магнетизм и душеборци“ (или неговият гръцки източник) спестява на читателите част от непознатите научни или псевдонаучни елементи и други реалии. В „Разговор с мумия“ подобна стратегия липсва или поне преминава на заден план. Промените тук са насочени към пренасянето на сюжета в българска среда и обвързването му с българска проблематика – събитията се разиграват в Цариград, но героите са българи и сравнително пространно коментират актуални за епохата български въпроси – Екзархията, чорбаджиите, образованието.

Формално подобни трансформация може да бъде определена като побългаряване. От друга гледна точка обаче промяната е съвършено различна, дори противоположна. Обичайното побългаряване по условие допуска, че читателят не би разбрал или не би се заинтересувал от оригиналната творба, ако тя не бъде редуцирана до неговите представи. Въпреки че могат да се потърсят изключения, особено в поезията (напр. П. Р. Славейков), обичайното побългаряване като че избягва играта, отнася се сериозно и почтително към някакво изходно статукво.

Според терминологията на Вл. Трендафилов адаптирането на разказа може да бъде определено и като „огледална рецепция“, но без негативните конотации, които изследователят влага в това словосъчетание¹⁰.

„Седянка с една мумия“ може, разбира се, да бъде прочетена като оригинална по форма публицистика, дори като „сказка“ – авторът държи да каже нещо на аудиторията, да я наставлява и поучава, и успява да го направи по нетрадиционен начин. Това несъмнено е вярно. Наред с това може да се допусне, че българският автор все пак разчи-

---

¹⁰ „Това ще рече, че английският културен материал и английските стойности, които се внасят, са въввлечени пряко или косвено в отразяването на родни реалии. Това прави рецепцията функционална, но същевременно изкълчва до неузнаваемост облика на чуждокултурния внос“ (Трендафилов 1996: 242).

та част от аудиторията да се заинтересува преди всичко от играта, от начина, по който е извършена трансформацията, към пародията.

Още нещо отличава „Седянка с една мумия“ от съвременната му книжнина. Доминиращата линия в българската повествователна литература от XIX в. настоява, че представя реални, „истинни“ (В. Друмев) събития. Изключенията са предимно при въвеждането на сънища и видения, като в някои случаи те, също като при Ив. Ев. Гешов, открито поучават и критикуват – пиесата „Насъне и наяве все то...“ (1870) на В. Попович и „Политическа зима“ („Знаме“, г. I, № 10, 2 март 1875) на Ботев, фейлетонът е публикуван няколко месеца след „Седянка с една мумия“.

Още заглавието – чрез битовата дума „седянка“, която несъмнено е използвана като метафора, насочва към пародията. Сюжетът е променен, но напълно в духа на автора. Преводачът възприема открито ироничната литературна игра, обвързва я със своята среда и дори я заостря.

Така например докторът, който е бил в Египет и е донесъл мумията, я е взел за „главний уж българский музеум“. Освен това докторът се похвалил,

...че с познатата си способност за езици, той можал в шестте, седемте месеци, дето бил там, да научи доста нещо и от староегипетский език.

Подобен текст липсва в оригинала. Най-близо до него стоят думите на мумията, веднага щом проговаря:

[...] But you, Mr. Gliddon – and you, Silk – who have travelled and resided in Egypt until one might imagine you to the manner born – you, I say who have been so much among us that you speak Egyptian fully as well, I think, as you write your mother tongue [...]

[...] Но вие, господин Глидон, а и вие, Силк, вие, който сте пътували и живели в Египет толкова дълго, че човек може да ви вземе за местен жител, повтарям – вие, който сте живели толкова дълго сред нас, че сега говорите египетски така добре, както пишете на родния си език [...]

При обясняването на понятията, които липсват в староегипетски, иронията на По се насочва към „политика“ (politics), а на Гешов – към „чорбаджия“, „патриот“. При По мумията е „граф“ (Count), а при Гешов – „жрец“.

Любопитно е, че когато разговорът достига до развитието на науката, мумията се отнася иронично и към своето време:

Графът премина на анекдоти, от които стана ясно, че [...] ловките машинации на Месмер са само жалък трик в сравнение с истинските чудеса на учените от Тива, които са създали въшките и много други подобни неща.

Having heard us to an end, the Count proceeded to relate a few anecdotes, which rendered it evident [...] the manoeuvres of Mesmer were really very contemptible tricks when put in collation with the positive miracles of the Theban savans, who created lice and a great many other similar things.

„Седянка с една мумия“ е забележителен, макар и незабелязан досега от изследователите текст, който заема специфично място в развитието на преводната литература и в рецепцията на англоезичната книжнина. Разказът е сред най-ранните преводи от английски¹¹ и представя интересно произведение на една несъмнено значима фигура в световната литература. Той е ефектно адаптиран към българската среда до голяма степен в посока, в която е отправена и иронията на автора, и представлява любопитна реплика в тогавашните полемики. От гледна точка на развитието на литературата „Седянка с една мумия“ заслужава внимание заради неочакваната лекота, с която преводачът си служи с пародията, а и с изразните средства на литературата като цяло. По-късно обаче Ив. Ев. Гешов, подобно на някои други свои съвременници (С. С. Бобчев, Н. Михайловски), се отдалечава от амбициозните си експерименти в превода и въобще на литературното поле и се насочва към други сфери, в които си извоюва забележителна, но донякъде нееднозначна позиция.

* * *

„Магнетизм и душеборци“ е, струва ми се, първият, а и най-представителният от една група текстове, главно преводни, свързана със страха и ужаса, появили се на български в средата на XIX в. Техните сюжети са свързани както с опити да се надникне отвъд достъпното за сетивата, така и със зловещи фигури на злодеи и плашещи ор-

---

¹¹ Изследователите избягват да определят категорично първия превод от английски. Вж. предговора на съставителите към *Преводна рецепция на европейска литература в България. Английска литература*. Съст. А. Шурбанов и В. Трендафилов. С.: Академично изд. „Проф. М. Дринов“, 2000. Сред по-ранните преводи може да се посочи „Пътешественикът от тойзи свят до онзи...“ (Цариград, 1866), осъществен вероятно от Албърт Лонг с помощта на неизвестен българин. Една година след „Седянка с една мумия“ е завършен преводът на „Юлий Цезар“, осъществен от Иван Славейков и публикуван през 1882 г.

ганизации като Инквизицията. От една страна, тези текстове съответстват на един постоянен интерес на човека към страшното, който, разбира се, има своите по-стари книжовни и фолклорни (устни) прояви, но в средата на XIX в. получават нови форми на изява в книжнината.

Представяните явления и събития в чуждите текстове могат да бъдат напълно неутрални в политически план, както е при Е. По, а могат и да са ангажирани с някакви политически (в най-общия смисъл на думата) идеи, най-често демонизиране на Инквизицията от нейните жертви и противници. На българска почва тези идеи могат да бъдат запазени, а могат да бъдат и трансформирани в някаква посока. Така противоинквизиторските преводни текстове, появили се в разгара на църковната разпра на българите с Вселенската патриаршия, придобиват не само антиуниатски¹², но и антипатриархистки, дори антигръцки асоциации. Същевременно те предлагат и изразни средства, с които антигръцките и антивизантийските внушения са въвеждани в оригиналната българска литература от епохата, а и по-късно, от В. Друмев до наши дни.

В „Цариградски вестник“ скоро след „Магнетизм и душеборци“ се появява друга преводна творба, която по противоположен начин подхожда към тайнственото и свръхестественото. Това е „**Опасност на въображението**“ („Цариградски вестник“, г. VII, бр. 307 – 308, 15 и 22 дек. 1856 г.). Авторът на оригинала не е известен, като преводач от френски е посочен непознатият Г. К. Пшиловский, който е подготвил своя труд „в Ески Заара, 31 юлия 1852“, т.е. преди повече от четири години, ако не става дума за печатна грешка. М. Стоянов посочва, че полякът Климент Пшиловский е живял в Ст. Загора от 1843 до 1860 г. (Стоянов 1957, 414).

Поне на български разказът е по-конвенционален, а връзката със свръхестественото е по-слаба. Едно предсказание за страшна болест и смърт през „нощта на Рождество Христово“ на една девойка не се сбъдва.

* * *

Антиинквизиционни и антикатолически настроения се откриват още в един фрагмент в списанието на К. Фотинов – „Благороден и

---

¹² За един пример на косвена полемика с униатите чрез преводни творби вж. Аретов 2004: 330 – 344.

священоизтезател“ („Любословие“, 1846, кн. 16)¹³. Тук лекар е обвинен, че е юдействащ, а приятелят му изнудва свещеник, за да го спаси.

Но същинският цикъл страховити антиинквизиционни творби започва с откъс от „Тайностите на Священното Испитание и на различни други тайни дружества в Испания с исторически забележавания. Списано на французски от М. В. Фереала. Превод от гръцки“ („Български книжици“, 1860, кн. 4). Преводачът не е установен, а преводът остава недовършен. М. Стоянов предполага, че преводачът е Никола Михайловски, който петнадесет години по-късно превежда романа (Стойанов 1957: 476). Но в двата текста (от 1860 и от 1875 г.) има съществени различия.

Това също е приключенски роман с ясно прокарана тенденция срещу Инквизицията, по същество – и против католицизма, и в това вероятно се крие основната причина той да бъде преведен у нас през 1860 г., когато униатите имат своите успехи. Може би сходни причини са довели и до гръцкия превод. В един по-общ план романът може да се възприеме и като критика на институционализираната църква и така да попадне в контекста на борбата срещу Вселенската патриаршия.

Петнадесет години по-късно Н. Михайловски превежда първата част на същия роман под заглавие „Тайните на Инквизицията. От В. Д. Фереала. Със забележки от М. де Куендиаса“ (Цариград, 1875, II ч. 1877). Неслучайно тук още на заглавната страница са посочени бележките – те не само заемат значителна част от обема, но и са органическа част от романа и неговите внушения. Името на автора (Victor de Féreal) е псевдоним на Mme. de Suberwick, а книгата е преведена на гръцки през 1849, преиздавана е и в края на XX в. на френски, испански, английски.

Трудът на Н. Михайловски е посрещнат с остра критическа бележка от Хр. Ботев, който смята, че романът е „произведение слабо и недостойно да се превежда“ („Знаме“, г. I, бр. 12, 28 март 1875). Но това е петнадесет години по-късно, когато влиянието на униатите и силата на Патриаршията не са така актуални. Трябва да се има предвид и друго – бележката на Ботев съдържа прочутата му и често цитирана фраза – „за французския народ могат да са „полезни и поучителни“ романите даже и на Пол-де-Кока, а за нас не ще да има смисъл даже и Гетевия „Фауст“. Така че недвусмислено отрицателната оценка на Ботев все пак предполага известни уговорки. От по-друга позиция романът е разгледан в кратка бележка на сп. „Читалище“ (г. V, бр.

---

¹³ Сходен сюжет, но свързан с Англия, се открива по същото време и в „Забавник за лето 1845“ на К. Огнянович (вж. Аретов 1990: 56 и 65).

6, 1875). Тук творбата е окачествена като „хубава“, критикът смята да се върне в бъдеще към нея, недоволството му, малко пресилено, е от илюстрациите.

Преведеният през 1860 г. откъс – глава А „Трианската улица“ – не представлява завършена цялост, напротив. От една страна – той има предистория (която се изяснява по-късно в ретроспекциите), от друга – недвусмислено подсказва, че предстоят важни събития. Действието е ситуирано точно – 15 февруари 1534 г., Севиля. Сюжетът е обгърнат от тайнственост и загадки, развива се в атмосфера на страх и взаимно шпиониране между служителите на Инквизицията и нейните врагове. Служителите на Инквизицията замислят поредното си престъпление, свързано с богатата девойка Долора, но между тях е проникнал дръзкия ѝ годеник Естебан, който ще се опита да го осуети. За фон на действието служи кръчма – свърталище на разбойници.

„Противокатолическата“ тема продължава в два текста на Д. Е. Я. (Бисеров) – историко-публицистичната статия „Испанска инквизиция“ и илюстриращия я разказ „**Auto-da-fe в Лисабон**“ („Български книжици“, г. III, бр. 24, 1860). Тезата е изведена открито:

Историята на френската инквизиция може да служи за доказателство на онова страшно влияние, кое имат лошите господарствени постановления в съдбата и характерът на цели народи.

И авторът на статията се спира на жестокото преследване на евреите, неговите причини и пр. Явно е, че именно темата („онова страшно влияние...“) е основното за преводача, който освен това бърза, смята, че проблемът е особено актуален:

Предлаганий на читателите разказ, ако и да не съвпада в едно време и място с по-горе описаните събития, и служи като продължение; но като нямами сега на ръце по-добър и пространен, ми са надевами, че и настоящий ще даде желаемото понятие, и читателите ще ни бъдат снизходителни.

Разказът претендира, че събитията са достоверни, разиграли са се в Лисабон през 1746 г. и са описани от Инквизицията. Те разкриват колкото коварството и жестокостта на Инквизицията, толкова и непостоянството на нейните жертви. „Полуобърнатият“ Габриел (единият от родителите му е християнин, а другият – евреин) – възрастен търговец, забогатял от търговия с роби в Мозамбик, се влюбва в красивата и млада дъщеря на свой съсед – от „новите християни“ (т.е. покръстен евреин). Но тя му отказва. Ръководен от доминикански

свещеник, той се преструва, че се придържа към юдейските обреди. Тогава бащата на красивата Джоаквина приема брачното предложение, но дъщерята отново отказва. Падрето задължава Габриел да свидетелства пред Инквизицията и Джоаквина заедно с баща си и своя любим са изгорени публично. На екзекуцията присъства преоблечен и самият португалски крал „Иван V“ (Жоао – João V).

Сюжетите с антиинквизиционни и антикатолически настроения продължават с „Беатриче Ченчи или невинно заклана мома. Истинска италианска повест“ (1867) от Франческо Доменико Гвераци, превод Д. Блъсков; „Варвара Убрихт, калугерица в Краков. Истинска повест, написана по полски от И. К. Превел от румънски П. Кисимов“ (1873) от Ладислав Кулчински.

ЛИТЕРАТУРА

НБКМ – БИА ф. № 272 (Ив. Ев. Гешов)

ЦДИА ф. № 568 (Семейство Гешови)

Аретов 2004: Аретов, Н. Употреби на чуждото. Френският романист Огюст Маке в българския обществен дебат от средата на XIX век. [Aretov, N. Upotrebi na chuzhdoto. Frenskiyat romanist Ogyust Make v balgarskiya obshtestven debat ot sredata na XIX vek.] – В: *Идентичности. Отражения. Игри. Юбилеен сборник в чест на проф. Симеон Хаджикосев*. Съст. К. Протохристова, А. Личева, О. Ковачев. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2004.

Аретов 1999: Аретов, Н. *Преводната белетристика от първата половина на XIX в. Развитие, връзки с оригиналната книжнина, проблеми на рецепцията*. [Aretov, N. Prevodnata beletristika ot parvata polovina na XIX v. Razvitie, vrazki s originalnata knizhnina, problemi na retseptsiyata.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1990.

Гешов 2008: Гешов, Ив. *Спомени из години на борби и победи*. [Geshov, Iv. Spomeni iz godini na borbi i pobedi.] Съст. Ив. Бурилкова, Ц. Билярски. С.: Синева, 2008, 392 с.

Гешов 1994: Гешов, Ив. *Лична кореспонденция*. [Geshov, Iv. Lichna korespondentsiya.] Съст. Р. Попов, В. Танкова. С.: Акад. изд. „Проф. М. Дринов“, 1994.

Гешов 1928: Гешов, Ив. *Спомени и студии*. [Geshov, Iv. Spomeni i studii.] София: БАН, 1928.

Гешов 1916: Гешов, Ив. *Спомени из години на борби и победи*.

- [Geshov, Iv. Spomeni iz godini na borbi i pobedi.] София, 1916.
- Гешов 1915:** Гешов, Ив. *Балканският съюз*. Спомени и документи. [Geshov, Iv. Balkanskiyat sayuz. Spomeni i dokumenti.] (2-ро изд.), София, 1915.
- Гешов 1914:** Гешов, Ив. *Престъпно безумие и анкетата по него*. [Geshov, Iv. Prestapno bezumie i anketata po nego.] София, 1914.
- Гешов 1909:** Гешов, Ив. *Опит за пресмятане богатствата на България*. [Geshov, Iv. Opit za presmyatane bogatstvata na Balgariya.] София, 1909.
- Гешов 1908:** Гешов, Ив. *Народна партия*. [Geshov, Iv. Narodna partiya.] София, 1908.
- Гешов 1904:** Гешов, Ив. *Борбата за побългаряване на Източна Румелия и моята дипломатическа мисия*. [Geshov, Iv. Borbata za pobalgaryavane na Iztochna Rumeliya i moyata diplomaticheska misiya.] София, 1904.
- Гешов 1899:** Гешов, Ив. *Думи и дела*. Финансови и икономически студии. [Geshov, Iv. Dumii i dela. Finansovi i ikonomicheski studii.] София, 1899.
- Гешов 1890:** Гешов, Ив. *Задругата в Западна Европа*. [Geshov, Iv. Zadrugata v Zapadna Evropa.] София, 1890.
- Гешов 1889:** Гешов, Ив. *Записки на един осъден*. [Geshov, Iv. Zapiski na edin osaden.] // *Периодическо списание*, 1889.
- Георгиев: 1928:** *Евлоги Георгиев. Черти из живота му и документи из архива му*. [Evlogi Georgiev. Cherti iz zhivota mu i dokumenti iz arhiva mu.] София, 1928.
- Еленков 2008:** Еленков, Ив. *Случаят със завещанието на Евлогий Георгиев*. [Elenkov, Iv. Sluchayat sas zaveshtanieto na Evlogiy Georgiev.] – *Култура*, № 39 (2522), 14 ноември 2008.
- Нанков 1990:** Нанков, Н. *За художествената проза на Едгар Алан По на български*. [Nankov, N. Za hudozhestvenata proza na Edgar Alan Po na balgarski.] – *Литературна мисъл*, 1990, № 9, 81 – 107.
- По: 1979:** По, Едг. *Спускане в Маелстриом*. [Po, Edg. Spuskane v Maelstryom.] Сборник научнофантастични разкази. Подбор и превод: Ал. Бояджиев. Библиотека „Галактика“ № 10, Варна: Г. Бакалов, 1979.
- Преводната 2000:** *Преводна рецепция на европейска литература в България. Английска литература*. [Prevodna retseptsiya na evropeyska literatura v Balgariya. Angliyska literatura.] Съст. Ал. Шурбанов и В. Трендафилов. София: Акад. изд. „Проф. М. Дринов“, 2000.

- Стателова 1994:** Стателова, Ел. *Иван Евстатиев Гешов или трънливият път на създанието*. [Statelova, El. Ivan Evstatiev Geshov ili tranliviyat pat na sazidaniето.] София: Акад. изд. „Проф. М. Дринов“, 1994.
- Стоянов 1957:** Стоянов, М. *Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар*. [Stoyanov, M. Balgarska vazrozhdenska knizhnina. Analitichen repertoar.] Т. 1. София: Наука и изкуство, 1957.
- Трендафилов 1996:** Трендафилов, Вл. *Неизличимият образ в огледалото. Актуалната българска рецепция на Англия, англичанина и английската мисъл през XIX и началото на XX в.* [Trendafilov, Vl. Neizlichimiyat obraz v ogledaloto. Aktualnata balgarska retseptsiya na Angliya, anglichanina i angliyskata misal prez 19 i nachaloto na 20 v.] София: Кралица Маб, 1996.
- Филипов 2004:** Филипов, Вл. *Проникването на английската и американската книжнина в България през Възраждането*. [Filipov, Vl. Pronikvaneto na angliyskata i amerikanskata knizhnina v Balgariya prez Vazrazhdaneto.] София: УИ Св. Климент Охридски, 2004.
- Филипов 2004:** Филипов, Вл. *Английската и американската литература на български*. [Filipov, Vl. Angliyskata i amerikanskata literatura na balgarski.] // *Преводът и българската култура*. Към историята на превода в България. София: Народна култура, 1981.
- Алън 1968:** Allen, M. *Poe and the British Magazine Tradition*. New York, Oxford, Oxford University Press, 1968.
- Франк 2005:** Frank, Adam, *Valdemar's Tongue, Poe's Telegraphy*. *ELH* – Volume 72, Number 3, Fall 2005, pp. 635-662. <<http://muse.jhu.edu/login?uri=/journals/elh/v072/72.3frank.html>>.
- Кънлиф 1971:** Cunliffe, *The Literature of the United States*, Penguin Books.
- По 1884:** *The Works of Edgar Allan Poe*, Vol. II, A.C. Armstrong & Son, New York, // <<http://www.eapoe.org/works/tales/vldmara.htm>>.